

Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΤΟΠΙΟΥ ΣΤΗΝ ΜΕΤΑΞΙΚΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ**Κρητικός Γεώργιος¹**¹*Επίκουρος Καθηγητής Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, Ελ. Βενιζέλου 70, Καλλιθέα – Αθήνα, Τ.Κ. 176 71, Email: gkriti@hua.gr*

Περίληψη: Η μελέτη αυτή εστιάζει στην περίοδο της μεταξικής δικτατορίας στην Ελλάδα (1936-1940). Αντιλαμβάνεται το τοπίο ως ένα σκηνικό όπου η κοινωνία δραστηριοποιεί τις κυρίαρχες αξίες της. Σε αυτό το πλαίσιο, η έρευνα αφορά κυρίως στην παρουσίαση και στην ερμηνεία του αρχαίου κλασσικού κόσμου από το δικτατορικό καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά. Αναλύσει το πώς ένα ολοκληρωτικό καθεστώς χρησιμοποιεί το αρχαίο τοπίο για να επιτύχει την 'οργανική' λειτουργία του κοινωνικού και πολιτικού ιστού του. Διερευνά αρχαία πολιτισμικά σύμβολα και αναπαραστάσεις ενός «ένδοξου» παρελθόντος που υιοθετεί αυτή η δικτατορία για να σταθεροποιήσει την εξουσία της, προβάλλοντας τα στο παρόν και στο μέλλον ενός υπό κατασκευή έθνους-κράτους.

THE USE OF ANCIENT LANDSCAPE IN METAXAS' DICTATORSHIP**Kritikos Georgios¹**¹*Επίκουρος Assistant Professor, Harokopion University, Department of Geography, El. Venizelou 70, Kallithea – Athens, Postcode: 176 71, Email: gkriti@hua.gr*

Abstract: This study focuses on the period of Metaxas' dictatorship in Greece (1936-40). It perceives the landscape as a setting where society acts out its dominant values. In this context, the research is particularly concerned with the presentation and the interpretation of the ancient classical world by the dictatorial regime of Ioannis Metaxas (1936-1940). It analyzes how a totalitarian regime manipulates this ancient landscape to achieve the function of its social and political web in organic terms. It explores ancient cultural symbols and representations of a glorified past that have been adopted by this dictatorship to consolidate its powers, by projecting them in the present and the future of a nation-state under construction.

Λέξεις κλειδιά: τοπίο, αρχαιότητα, φασισμός, δικτατορία, προπαγάνδα.

Key-words: landscape, antiquity, fascism, dictatorship, propaganda.

1. Εισαγωγή

Η σύγχρονη γεωγραφική έρευνα έχει ξεπεράσει ευτυχώς την αντίληψη της έννοιας του τοπίου ως αυστηρά εκείνου του χώρου που ικανοποιεί τις αισθήσεις μας και εξαντλείται στην στερεοτυπική απεικόνιση των ορατών στοιχείων που μας περιβάλλουν. Οι σύγχρονες τάσεις της ιστορικής και πολιτισμικής γεωγραφίας αμφισβητούν την παραδοσιακή ρεαλιστική προσέγγισή του, η οποία το αντιλαμβανόταν ως μια αναπαράσταση μορφών ή γραμμικών κανόνων που υπακούουν στους νόμους της φύσης, ως δηλαδή «πραγματικό και χειροπιαστό» κομμάτι γης (Muir, 1998, 269). Μέσα σε αυτές τις νέες προσεγγίσεις καταγράφεται ένα ενδιαφέρον για τον τρόπο με τον οποίο απεικονίζεται ή αναπαρίσταται ο κόσμος και προτείνεται ότι δεν υπάρχουν 'αθώες' αναπαραστάσεις – δηλαδή χωρίς κάτι να έχει μεσολαβήσει σε αυτές, επηρεάζοντας έτσι και τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε ή ερμηνεύουμε τον συγκεκριμένο χώρο. Την οπτική αυτή μέσα από το συσχετισμό με τον συγκεκριμένο χωρόχρονο ανέδειξε ιδιαίτερα ο Carl Sauer. Θεωρεί ότι η τοπιογραφική απεικόνιση αποτελεί μια διαρκή διαδικασία ανάπτυξης, διάλυσης και αντικατάστασης (Grang, 1998, 22). Ωστόσο, θα πρέπει να σημειώσουμε πως βασίστηκε αποκλειστικά στο έργο των γερμανών γεωγράφων, παραγνωρίζοντας το γεγονός ότι και Γάλλοι - όπως οι Paul Vidal de la Blanch και Jean Brundes - είχαν ανάλογη συμβολή στην προσέγγιση θέματος (Baker, 2003).

Παράλληλα, η εικονογραφική προσέγγιση των Cosgrove και Daniels αποδέχεται το τοπίο ως ένα θέατρο, ένα σκηνικό, όπου η κοινωνία θέτει σε εφαρμογή τις κυρίαρχες αξίες της. Αναζητά έτσι τον καθορισμό ενός συνόλου συμβόλων, τα οποία δημιουργούν έννοιες του χώρου σε απόλυτη συμφωνία με τα συμφέροντα συγκεκριμένων ομάδων ή τάξεων, που έχουν μια ιδιαίτερη σχέση με το συγκεκριμένο τοπίο ή χώρο. Έτσι αναδεικνύει την αλληλεπίδραση στη σχέση της τέχνης με τις ευρύτερες εξελίξεις στην κοινωνία και τον πολιτισμό (Cosgrove, 1984).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε και να αποκωδικοποιήσουμε το αρχαίο τοπίο, όπως αυτό προβάλλεται ως κυρίαρχο σύμβολο και ιδεολόγημα στο καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά (1936-1940).

2. Η ερμηνεία του αρχαίου και σύγχρονου κόσμου από το καθεστώς Μεταξά

Ο αρχαίος κόσμος, όπως αναπλάθεται, ερμηνεύεται και παρουσιάζεται από το καθεστώς, θα πρέπει να εξεταστεί σε δύο επίπεδα. Το πρώτο αφορά το απτό, ορατό και καταληπτό από τις αισθήσεις του κάθε πολίτη που κινείται στην ελληνική επικράτεια κατά την τετραετία 1936-1940. Είναι το τοπίο που συνθέτουν και συγκροτούν τα όργανα του καθεστώτος με κορυφή τον ίδιο τον δικτάτορα σε άμεσο συσχετισμό με την αρχαία Ελλάδα – όπως π.χ. οι νομοθεσίες που αφορούν τη συγκρότηση του Νέου Κράτους σε επίπεδο διοικητικό, εκπαιδευτικό, ή όποιο άλλο. Αυτό μπορεί να κριθεί αξιολογικά και να συγκριθεί με τα ιδεώδη της αρχαίου κόσμου.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχει το οπτικοαουστικό υλικό προπαγάνδας, οι έντονοι συμβολισμοί και οι νοηματοδοτήσεις χώρων και δρώντων μέσα σε αυτούς, οι εορτασμοί που αναζητούν το κλέος ενός απόμακρου παρελθόντος και προσπαθούν μέσω ανάλογων μεθόδων να επιτύχουν παραπομπές και να φορτίσουν συγκινησιακά ένα σύνολο ακροατών ή θεατών, οι οποίοι έτσι διαμορφώνουν μια συλλογική συνείδηση, με άμεση αναφορά και πάλι τον αρχαίο κόσμο και σε οργανική σύνδεση με το καθεστώς – κάτι δηλαδή που επιθυμούσε κάθε φασιστικό ιδεολόγημα της ίδιας εποχής.

Αναλύοντας αρχικά την έννοια του αρχαίου τοπίου, όπως αυτό κατασκευάστηκε και παρουσιάστηκε στους πολίτες για τις ανάγκες του καθεστώτος, θα έλεγε κανείς ότι συγκεντρώνει όλα εκείνα τα εικονογραφικά στοιχεία που απαιτούνται για την επανασύσταση ενός αρχαίου περιβάλλοντος. Εορτασμοί με αρχαίες ελληνικές φορεσιές, χοροί και επετειακές εκδηλώσεις συνθέτουν ένα σκηνικό που παραπέμπει στην ιστορική χωροχρονική συνέχεια του Τρίτου Ελληνικού πολιτισμού – όπου ως Πρώτος ορίζονται οι κλασσικοί χρόνοι και ιδιαίτερα η Σπάρτη, ενώ ως Δεύτερος το Βυζάντιο. Παρά δε το γεγονός ότι η ανάλυση του Βυζαντίου δεν εμπίπτει στα πλαίσια αυτής της μελέτης, αξίζει να αναφερθεί ότι αποτελούσε λύδια λίθο του ιδεολογικού οικοδομήματος του καθεστώτος με άμεση αναφορά στην αξία της Ορθοδοξίας. Μάλιστα στην έλλειψη θρησκευτικού συναισθήματος στηρίζει ο Μεταξάς και την κριτική του όχι μόνο στον αρχαίο ελληνικό κόσμο που - κατά την άποψή του – έδωσε αξιόλογα έργα τέχνης υστερώντας φιλοσοφικά ωστόσο σε θρησκευτικό συναίσθημα, αλλά και σε άλλα φασιστικά καθεστώτα, όπως της Γερμανίας, της Λατινικής Αμερικής (Μαχαίρα, 1987, 54-55).

Όσον αφορά τον κλασσικό αρχαίο κόσμο, χλαμύδες και φορεσιές αρχαιοελληνικές, παρελάσεις και εορτασμοί με σύμβολα εμπνευσμένα από τον αρχαίο κλασσικό κόσμο, εορτασμοί που παραπέμπουν στην παρελθούσα δόξα των προγόνων, συνθέτουν ένα σκηνικό με αναφορά ευθεία και άμεση στον αρχαίο χωρόχρονο. Θα έλεγε κανείς ότι κάθε φασιστικό καθεστώς της εποχής ψάχνει στο παρελθόν μυθικά και αρχαία στοιχεία που θα βοηθήσουν την σταθεροποίηση της δύναμής του και θα κάνουν το εθνικιστικό του μήνυμα πιο προσιτό στο κοινό που απευθύνονται. Ιδιαίτερα ο φασισμός που επιδιώκει την εμπλοκή των πολιτών στην λειτουργία του καθεστώτος υπό την εποπτεία του αρχηγού και την κατασκευή μιας 'οργανικής' κοινότητας γύρω από το κράτος, έχει ιδιαίτερη ανάγκη από αντίστοιχες μυθοπλασίες και ιδεολογήματα. Ο Μουσολίνι επιδίωξε να βρει τα σημεία αναφοράς και τους συμβολισμούς για να πείσει τον ιταλικό λαό για το δίκαιο αγώνα του *mare nostrum* ή για την ανασυγκρότηση του κράτους με πρότυπα ένδοξη ιστορία της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας που θεωρούσε κληρονομιά των σύγχρονων Ιταλών. Η ιδεολογία του μεταφράστηκε σε κάθε μορφής πολιτική από την εξωτερική έως αυτή της κατασκευής δημοσίων έργων ή κτηρίων στην ιταλική επικράτεια. Αντίστοιχα και ο Χίτλερ επιδίωξε την κάλυψη του φαντασιακού στοιχείου της ναζιστικής προπαγάνδας μέσω των

βόρειων Σκανδιναβικών μύθων (Nordic) ή της αρχέγονης παράδοσης των ρωμαλέων κατοίκων της γερμανικής υπαίθρου που θα στήριζαν τη συνέχεια και την καθαρότητα της 'φυλής' ή την εθνική και εδαφική συγκρότηση της πατρίδας στην αναζήτηση ζωτικού χώρου (Shaw, 2001, 84). Μάλιστα το Σπαρτιατικό ήθος και η μιλιταριστική κοινωνία αποτέλεσαν θελκτικό περιβάλλον για την γαλούχηση της νεολαίας και την δημιουργία της εικόνας του φυλετικά ανώτερου Γερμανού. Ανάλογη χωρική διάσταση προκύπτει στο προπαγανδιστικό υλικό που χρησιμοποίησε από τον κινηματογράφο έως την κάθε μορφή τέχνης για να υποστηρίξει την προβολή του καθεστώτος – με εξέχουσας σημασίας γεγονόσ τους Ολυμπιακούς του Βερολίνου.

Το προπαγανδιστικό υλικό του εγχειρήματος επανίδρυσης του φασιστικού ή του ναζιστικού κράτους, έχει πολλές ομοιότητες με την απόπειρα δημιουργίας του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού, όπως τον ευαγγελίστηκε ο δικτάτορας Ιωάννης Μεταξάς. Ακόμη και το ήθος που καλλιεργούσε το καθεστώς και στις δύο περιπτώσεις, το οποίο απαξίωνε την ανθρώπινη αξιοπρέπεια παρουσιάζει κοινά στοιχεία ως προς τις μεθόδους που χρησιμοποιούσε για την επιβολή του. Ο ίδιος ο Μεταξάς αναφέρει στο ημερολόγιό του ότι υφίσταται συκοφαντίες και διαβολές από διάφορους κύκλους φέροντας ως παράδειγμα μια εκδήλωση της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1938, όπου ακόμη και «ο Βασιλεύς ερώτησε τον Παπάγο εάν είναι αλήθεια ότι τα παιδιά της ΕΟΝ κατασκοπεύουν τους γονείς των!» (Υφυπουργείον Τύπου και Τουρισμού, 1940, 100). Αναλογίες θα μπορούσαν να αναζητηθούν στην εκπαιδευτική πολιτική του ναζιστικού καθεστώτος που ευνοούσε ακόμη και την κατασκοπεία των γονέων από τα παιδιά τους για κάθε αντικαθεστωτική έκφραση κατ' οίκον. Πέρα από την απαγόρευση στους τσιγγάνους να πηγαίνουν στο σχολείο, τους προπηλακισμούς και τον αποκλεισμό των Εβραίων, την εμμονή στην διδασκαλία της πίστης στην πατρίδα και στον Φύρερ (ακόμη και με αποσπάσματα από το σύγγραμμά του *Ο αγώνας μου*) εκτόνησε ένα εντελώς νέο σχολικό πρόγραμμα. Αύξησε δραματικά τις ώρες διδασκαλίας της φυσικής αγωγής και μια βαθμολογία 5 (με άριστα το 1) σήμαινε για τον μαθητή αποκλεισμό του από τις εισαγωγικές εξετάσεις στο πανεπιστήμιο (Burleigh & Wippermann, 1994, 213).

Στο Νέο Κράτος του Μεταξά, η φυσική ρώμη με άμεσες αναφορές στο αρχαιοελληνικό κάλλος και την στρατιωτική εκπαίδευση των Σπαρτιατών αποκαθιστούσαν τη συνέχεια ανάμεσα στο σύγχρονο και τον αρχαίο κόσμο. Γιορτές στο παναθηναϊκό στάδιο με συμμετοχή σχολείων και κυρίως μελών της ΕΟΝ, απεικόνιζαν την άθληση και την πειθαρχία ως καθοδηγητικές αρχές της εκπαίδευσης των νέων. Προτρέποντας σε μια από τις ομιλίες του να στραφούν στην ανεύρεση πολιτικών εθνικών ιδεωδών στη Σπάρτη και τη Μακεδονία, ο Μεταξάς υπογράμμισε την αξία της πειθαρχίας, όχι ως απλής εκτέλεση διαταγών, αλλά με την έννοια της γνώσης «των αναγκών και την συνείδηση των επιτασσομένων από το Κράτος, την απόφασιν να εκτελέση τις ταύτα ενσυνειδήτως και εκουσίως» (Μεταξάς, 1969).

Για να ερευνήσουμε λοιπόν την πρόσληψη του αρχαίου χώρου από το ίδιο το Μεταξικό καθεστώς θα χρειαστεί να αντιπαραβάλλουμε τις επιλεκτικές αναφορές του στα αρχαία ελληνικά ιδεώδη, με αυτό που αντιπροσώπευε ο κλασικός κόσμος για τους μελετητές του. Ο μύθος που προσπάθησε να κατασκευάσει ο δικτάτορας βασιζόταν σε μια διττή προσέγγιση. Αφενός, επιχειρούσε την επανερμηνεία του κλασικού πολιτισμού, ενώ παράλληλα προσπαθούσε να βρει ερείσματα ανάμεσα στους Έλληνες πολίτες υιοθετώντας κοινωνικά μέτρα (π.χ. ασφάλιση, δημοτικισμός, κ.α.) αποδεικνύοντας την ισονομία και ισοπολιτεία για όλους τους κοινωνούς των ιδανικών του Νέου Κράτους. Ωστόσο, θα έλεγε κανείς ότι η εστίαση στον αρχαίο κλασικό κόσμο γίνεται επιλεκτικά, αποκλείοντας πτυχές και χαρακτηριστικά που δεν συνάδουν με την κρατούσα ιδεολογία. Δεν είναι μόνο οι α-ιστορικοί συσχετισμοί που διατρέχουν το χρόνο από τη θυσία των Σπαρτιατών στις Θερμοπύλες έως την ανατίναξη της μονής του Αρκαδίου τον 19^ο αιώνα, επιχειρώντας να επιβάλλουν συνειρμούς εθνεγερτικούς (Μεταξάς, 8 Νοεμβρίου 1936, 107). Ο δικτάτορας ανάγει την ταυτότητα των κατοίκων του σύγχρονου τότε ελληνικού κράτους στο περιβάλλον αυτοκρατοριών που είχα εκλείψει εκατοντάδες χρόνια πριν. Όταν απευθύνεται στους κατοίκους των Σερρών επισημαίνοντάς τους ότι «είσθε Έλληνες, οι πλέον Έλληνες από όλους τους Έλληνας και πρέπει να καυχάσθε γι' αυτό, για αυτόν τον τόπον ο οποίος έλαμψε εις τους χρόνους του μεσαίωνα, κάτω από τον ελληνισμόν της Ανατολικής Αυτοκρατορίας» (Μεταξάς, 27 Οκτωβρίου 1936, 95). Ολόκληρη η θεώρηση του αρχαίου τοπίου επιχειρεί να αποκαταστήσει μια συνέχεια στον ιστορικό χωρόχρονο του έθνους και να

αποδείξει το μεγαλείο του έργου του Νέου Κράτους μέσα από ολιστικές αναφορές για το καθεστώς και τα ιδεώδη του. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει σε ομιλία του με θέμα 'Τα ιδεώδη της Φυλής' ο αρχηγός της Ε.Ο.Ν. Απόστολος Π. Δασκαλάκης, «ο ελληνικός λαός κατά τους μακρούς χρόνους της ξένης κατακτήσεως δεν ζη, δεν αναπνέει, δεν κινείται και δρα παρά με το ιδεώδες της Ελληνικής Πατρίδος, Βασιλείας και Θρησκείας» (Δασκαλάκης, 1939, 19). Για να αντιληφθεί κανείς την οπτική αυτής της πολιτικής ανάλυσης θα πρέπει βέβαια να ανατρέξει κανείς στα συντάγματα της επαναστατικής περιόδου στην Ελλάδα, όταν ο μαχόμενος ελληνικός λαός πουθενά δεν προέβλεψε το θεσμό της βασιλείας, έως τουλάχιστον την επιβολή της από τις τότε Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης και τη συνακόλουθη – μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια - έλευση του Όθωνα στα 1832. Ο υφυπουργός Τύπου και Τουρισμού – επιφορτισμένος με θέματα προπαγάνδας υπέρ του καθεστώτος – Θ. Νικολούδης, σε ομιλία του σχετικά με το εθνικό κράτος ως ένα οικονομικό και πολιτικό σύστημα, προβαίνει σε μια ερμηνεία του σημαντικού κατά την γνώμη του ρόλου του πολιτεύματος της δικτατορίας στην αρχαία Ελλάδα. Συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι μέσα στη δίνη των ανωμαλιών ισχυροί πολίτες αναλαμβάνουν «να σώσουν την κατάσταση». Κατά την άποψή του, «η αισυμνητεία ή δικτατορία, «υπήρξε γνώριμον πολίτευμα της αρχαίας Ελλάδας, το οποίον μας έδωκε μεταξύ του 7^{ου} και του 6^{ου} π.Χ. αιώνας ονομαστούς πολιτικούς και νομοθέτας όπως ο Σόλων των Αθηνών, ο Πιπτακός της Μυτιλήνης, ο Ζάλευκος των Λοκρών, ο Χαρώνδας της Κατάνης» (Νικολούδης, 1939, 14-15). Εσκεμμένα φυσικά ο υπουργός του καθεστώτος προβαίνει σε μια ιστορική ανακρίβεια. Κατ' αρχήν ο τύραννος και ο αισυμνήτης δεν ήταν το ίδιο πράγμα. Οι αισυμνήτες – όρος που χρησιμοποιείται από τον Όμηρο – εκλέγονταν. Μάλιστα ως αιρετοί ανώτατο άρχοντες έπρεπε να εκπληρώσουν ένα συγκεκριμένο έργο. Στα Μέγαρα δε, ως αισυμνήτες χαρακτηρίζονταν τα μέλη της βουλής (Ραμού-Χασιιάδη, 1982, 110- 111). Πέρα από γεγονός ότι νομοθέτες – όπως ο Σόλωνας, ο Ζάλευκος ή ο Χαρώνδας - δεν μπορούν να θεωρηθούν προϊόντα τυραννίδων, σε μια εποχή όπου πολιτειακές αλλαγές σαν του Κλεισθένη για τη δημοκρατία είναι πολύ μεταγενέστερες. Παράλληλα, η τυραννία θεωρείται ολιγοχρόνιο καθεστώς (π.χ. των Πεισιστρατιδών στην Αθήνα), στο οποίο - όπως γράφει ο Αριστοτέλης – η κατάληψη της αρχής γίνεται «δι' απάτης ή βίας» από ένα πρόσωπο το οποίο άρχει προς εξυπηρέτηση του δικού του συμφέροντος και όχι των αρχομένων, ενώ ομοιάζει της ολιγαρχίας στον προσπορισμό πλούτου που είναι απαραίτητη για την συντήρηση της σωματοφυλακής του τύραννου και για την επίδοση σε απολαύσεις (Αριστοτέλη Πολιτικά, 1278 b 16-17. 1311 a 7-20, αναφερόμενο στο Ραμού-Χασιιάδη, 1982, 110- 111).

Επιπλέον, η διαχρονική ομοιότητα του καθεστώτος Μεταξά και των τυράννων κατά την αριστοτελική προσέγγιση είναι μεγάλη. Ο αρχαίος όρος περιγράφει εκείνους που σφετερίστηκαν την αρχή, επιδιώκουν να ταπεινώσουν το φρόνημα των αρχομένων, καλλιεργώντας την δυσπιστία μεταξύ των πολιτών, πλήττοντας όσους εμπνέουν εμπιστοσύνη στους άλλους εξοντώνοντας όσους έχουν υψηλό φρόνημα, απαγορεύοντας πολιτικές δραστηριότητες και επιβλέποντας κάθε δραστηριότητα χρησιμοποιώντας «κατασκόπους» και «ωτακουστές» για την παρακολούθηση των πολιτών (Αριστοτέλη Πολιτικά, 1314 a 14-29 αναφερόμενο στο Ραμού-Χασιιάδη, 1982, 113-114).

Και πάλι σύμφωνα με την ερμηνεία του Μεταξά, «η δημοκρατία εξελίσσεται ταχέως εις οχλαγωγικόν καθεστώς, αι πολιτείαί παραδίδονται εις το έλεος των δημαγωγών και ούτως η Ελλάς κατά τα τέλη του 5^{ου} αιώνα οδηγείται εις την συμφοράν του Πελοποννησιακού πολέμου» (Νικολούδης, 1939, 14-15). Φυσικά ο υπουργός λησμονεί ότι ένα από τα δύο αντιμαχόμενα μέρη ήταν η Σπάρτη, το οποίο λειτουργούσε ως πρότυπο του καθεστώτος Μεταξά και όπου η δημοκρατία δεν αποτελούσε σε καμία περίοδο καθεστώς διακυβέρνησής της. Προφανώς επίσης, δεν έχει διαβάσει τον κατεξοχήν ιστορικό μελετητή του πολέμου – τον Θουκυδίδη - ο οποίος γράφει για να καταστήσει τη γνώση του παρελθόντος *κτήμα ες αεί*, με την προσδοκία δηλαδή της διαρκούς αξίας των μαθημάτων και της πολιτικής διδασχής που αυτή προσφέρει στις μελλοντικές γενιές. Στην ιστορία του Πελοποννησιακού πολέμου, ο Θουκυδίδης θεωρεί ως κύρια αιτία του πολέμου το φόβο της Σπάρτης μπροστά στην αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας και φυσικά δεν αρνείται τον ολέθριο ανταγωνισμό των δύο πόλεων-κρατών που είχαν φτάσει στο απόγειο της ισχύος τους (Θουκυδίδου Ιστοριών, I, 23, 6, αναφορά στο Γεωργοπαπαδάκου, 1986, 14).

Ο ίδιος ο Μεταξάς προσδιορίζει σε λόγο του το ρόλο που αποδίδει σε κάθε πολιτειακό πρότυπο της αρχαιότητας. Διαβάζουμε στις σελίδες του ημερολογίου του «Θα έπρεπε να θεωρώμεν τας αρχαίας

Αθήνας ως την ύπατην μορφήν κοινωνίας καλλιτεχνικής, να στραφώμεν δε όλοι μας όσον αφορά τα πολιτικά εθνικά ιδεώδη προς την Σπάρτην και την Μακεδονίαν. Προς την Σπάρτην η οποία ήρχισε το έργον της πολιτικής ενώσεως και της πολεμικής επικρατήσεως του αρχαίου Ελληνισμού και προς την Μακεδονίαν, οποία ετελείωσε το έργον τούτο» (Μεταξάς, 1969, 126-127).

Η επιλεκτικότητα είναι σκόπιμη καθώς η Σπάρτη δεν έφτασε μόνο να συνθηκολογήσει με τους Πέρσες για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των Αθηναίων, αλλά ακόμη και να συγκρουστεί με τους τελευταίους με ολέθριες συνέπειες για αυτό που ονομάζει ελληνισμό ο Μεταξάς. Φυσικά ο συμβολισμός με την βασιλεία του Φίλιππου γίνεται για προφανείς συμβολικούς λόγους. Όπως οι αρχαίοι τύραννοι που επιδίδονταν – κατά τον Αριστοτέλη - στην ανέγερση έργων για να δημιουργούν την εντύπωση στους αρχόμενους ότι διαθέτουν εκεί τους εισπραττόμενους φόρους, ο δικτάτορας έδινε ιδιαίτερη λαμπρότητα σε έργα που άλλαζαν – σύμφωνα με την προπαγάνδα και την λαμπρότητα που περιέβαλαν τα εγκαίτιά τους – την γεωγραφία της χώρας. Τα εγκαίνια λαϊκών λουτρών, σιδηροδρομικών σταθμών (όπως της γραμμής Θεσσαλονίκης – Μυρρίνης), αντιπλημμυρικών έργων στον Άραχθο ή γέφυρας στον Ιλισό κοντά στο Νέο Φάληρο, έργα διαρρύθμισης της κοίτης του Κηφισού ακόμη και δένδροφυτεύσεις φωτογραφίζονταν και προβάλλονταν μέσα από το έντυπο υλικό που παρήγαγε το καθεστώς για να προπαγανδίσει το έργο του (Υφυπουργείον Τύπου και Τουρισμού, 1940).

Όστόσο δεν θα πρέπει να λησμονείται ότι σημαντικό τμήμα της τότε εκσυγχρονιστικής προπαγάνδας αλλά και του εξωραϊσμού του από μερίδα μελετητών του καθεστώτος του Μεταξά οφείλεται στην έκδοση της πρώτης γραμματικής της δημοτικής γλώσσας. Μάλιστα η υιοθέτησή της προβάλλεται ως μέτρο φιλολαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής τόσο μέσα από τα προγράμματα δημοτικής εκπαίδευσης, όσο και στα πλαίσια συγγραφής της πρώτης γραμματικής της δημοτικής γλώσσας από τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη στα 1938. Καταρχάς θα πρέπει να ενσκήψουμε στην εκπαιδευτική πολιτική σε μια προοπτική χρόνου, και να επισημάνουμε ότι η θεσμοθέτηση για πρώτη φορά της δημοτικής γλώσσας σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου έλαβε χώρα στην περίοδο πρωθυπουργία του Ελευθέριου Βενιζέλου και μάλιστα στα πλαίσια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1929. Μετά το τέλος της πρωθυπουργίας Βενιζέλου (1932) η δημοτική ως γλώσσα της σχολικής τάξης σημειώνει συνεχώς μείωση στις διδακτικές της ώρες, ενώ την μερίδα του λέοντος καταλαμβάνουν και πάλι η καθαρεύουσα και τα αρχαία ελληνικά. Επιπλέον η κυρίαρχη τάση δημοτικισμού μετά την διάλυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (ΕΟ) στα 1927, είναι αυτή των εθνοκεντρικών ή τουλάχιστον εκείνων, οι οποίοι ασπάζονται την α-πολιτική διάσταση της γλώσσας στο κοινωνικό γίνεσθαι. Δελμούζος, Τριανταφυλλίδης και άλλοι θεωρούσαν τη γλώσσα – μέσα από την οπτική των Herder και Fichte – ως γνήσια έκφραση του λαού, αλλά σε καμιά περίπτωση ως συνιστώσα μεταρρύθμισης του κοινωνικού γίνεσθαι ή διαμορφωτή συνειδήσεων στον κοινωνικό χώρο. Μέσα από αυτό το πρίσμα οι πρωτεργάτες της συγγραφής της γραμματικής της δημοτικής και οι οπαδοί της καθαρεύουσας που επίσης έβλεπαν τη γλώσσα ως αποκλειστικό μέσο έκφρασης του έθνους ελάχιστα διέφεραν στην προσέγγισή τους όσο και αν η φόρμα του γλωσσικού μέσου ήταν εντελώς διαφορετική. Κοινό χαρακτηριστικό ήταν ο εθνοκεντρισμός και η έλλειψη οποιασδήποτε κοινωνικο-πολιτικής χροιάς στο ρόλο της γλώσσας. Κατά συνέπεια το καθεστώς δεν είχε να φοβηθεί τίποτε από την υιοθέτηση αυτής της εκδοχής του δημοτικισμού σε κάποιες μόνο τάξεις της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, εξυπηρετώντας και την κατασκευή του φιλολαϊκού προφίλ του δικτάτορα.

Από την άλλη πλευρά, η ίδια η αντίληψη του δημοτικισμού – που ευαγγελιζόταν την ελευθερία και την κοινωνική δικαιοσύνη – είχε αποκηρυχθεί από τον ίδιο τον δικτάτορα ως φιλοκομμουνιστική. Ο ίδιος ο Μεταξάς δήλωνε ότι «Το ατύχημα είναι ότι η άρχουσα τάξις μέχρι σήμερα ηθέλησε να συγγέη τον δημοτικισμόν, που είναι κίνημα καθαρώς εθνικόν, με τον κομμουνισμόν» (Χάρης, 1941, 145). Όστόσο, εκπρόσωποι του δημοτικιστικού κινήματος συνεχίζουν να διώκονται, άλλοτε γιατί ταυτίζονται με τον κομμουνισμό, και άλλοτε γιατί είναι περισσότερο δημοτικιστές από ό τι ο δικτάτορας επιθυμούσε. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελούσε ο Ιωάννης Κακριδής που διώχτηκε όχι μόνο πειθαρχικά από τη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας, αλλά και ποινικά στην περίφημη «δίκη των τόνων», γιατί υιοθέτησε γραφή στη δημοτική με μονοτονικό σύστημα (Οπ.π., 68). Λόγω μάλιστα της πολιτικής του δράσης, ο δημοτικιστικής Μεταξάς εξορίζει τον «ομοϊδεάτη» του - ως προς την χρήση του ίδιου γλωσσικού μέσου στην εκπαίδευση - Γληνό στην Ανάφη. Έπειτα θα τον στείλει στις φυλακές

της Ακροναυπλίας και τελικά θα τον απομονώσει στην Σαντορίνη από όπου και θα του επιτρέψει να βγει μόνο για λόγους υγείας το 1940. Τότε ο Γληνός θα μεταφερθεί στο σπίτι του μετά την εγχείρηση στην οποία υπεβλήθη, όπου και θα πεθάνει το 1943 (Χατζηστεφανίδης, 1990, 158).

Ταυτόχρονα η φιλολαϊκή και δημοτικιστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που διακήρυξε το καθεστώς δεν είναι και τόσο συμβατή με την λογοκρισία που επέβαλε στον Θουκυδίδη ή στον Σοφοκλή. Δεν μπορεί να νοηθεί δημοτικισμός, όταν αφαιρείται από τη διδακτική ύλη ο «Επιτάφιος του Περικλή» ή όταν απαγορεύεται από τις παραστάσεις του Εθνικού Θεάτρου η «Αντιγόνη (Λιναρδάτος, 1988, 71). Ο αρχαίος κόσμος δεν ήταν στο σύνολό του αποδεκτός ή χρήσιμος για το καθεστώς. Ο σκοταδισμός και η βάρβαρη λογοκρισία που ασκούσε το μεταξικό καθεστώς αποδεικνύεται και μέσα από την μίμηση ναζιστικών μεθόδων καύσης βιβλίων ή κατάσχεσής τους από οικίες, βιβλιοπωλεία και βιβλιοθήκες. Στην κατηγορία αυτή, πέρα από τίτλους των Μάρξ, Λένιν, Ένγκελς, Πλεχάνωφ. βλέπουμε και λογοτεχνικά βιβλία των Μπέρναρ Σω, Φρόυντ, Τσβάϊχ, Ανατόλ Φράνς, Γκόρκυ, Ντοστογιέφσκυ, Τολστόϊ, Δαρβίνου, Παπαδιαμάντη, Καρκαβίτσα, κ.α. (Οπ. π, 69).

Ως γνωστό, η εκπαίδευση για τους πολίτες των αρχαίων χρόνων εξασφάλιζε την αγωγή τους στο πολιτικό γίνεσθαι και την ισονομία τους. Θεωρητικά το καθεστώς Μεταξά ευαγγελιζόταν την ελεύθερη πρόσβαση των πολιτών στην εκπαίδευση και την επιμόρφωση. Ωστόσο η δικτατορία δεν έδειχνε πρόθυμη να αφήσει τις διόδους κοινωνικής ανέλιξης και μόρφωσης ανεξέλεγκτες. Για τον λόγο αυτό καθιέρωσε τετραετή υποχρεωτική φοίτηση στο δημοτικό σχολείο, όπου εκεί διδάσκονταν την δημοτική γλώσσα, ενώ από το 1938 οι μαθητές μπορούσαν να εγγράφονται στο οκτατάξιο γυμνάσιο μετά την Δ' δημοτικού. Επιπλέον, στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση διδάσκονταν στην καθαρεύουσα όλα τα μαθήματα, ενώ χώρισε το οκτατάξιο γυμνάσιο σε εξατάξιο γυμνάσιο και σε διτάξιο λύκειο, στο οποίο φυσικά κατέληγαν να φοιτήσουν οι ελάχιστοι. Η Στατιστική Επετηρίδα αποτυπώνει μάλιστα μια πτωτική τάση στους λαβόντες απολυτήρια της μέσης εκπαίδευσης. Με βάση τα στατιστικά της στοιχεία το ποσοστό που έλαβε το συγκεκριμένο απολυτήριο κατά την περίοδο 1934-35 ήταν 7.650 μαθητές, ενώ κατά την περίοδο της πρώτης μεταξικής διακυβέρνησης της χώρας (1936-1937) οι απόφοιτοι μειώθηκαν αμέσως σε 7.018. Παράλληλα, οι λαβόντες απολυτήριο μέσης εμπορικής σχολής μειώθηκαν από 514 σε 458 κατά την ίδια χρονική περίοδο (*Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος*, 1938, 371).

Μάλιστα, η απρόκλητη επέμβαση του Μεταξικού καθεστώτος αποτυπώνεται και μέσα από την παύση του πρύτανη του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Αβροτέλη Ελευθερόπουλο, ενώ ταυτόχρονα ο δικτάτορας φροντίζει να διορίσει τους γαμπρούς του κι άλλους ιδεολογικούς εκφραστές του καθεστώτος σε καθηγητικές θέσεις. Φυσικά η πρόσληψη της πολιτικής αυτής από το φοιτητικό κίνημα κάθε άλλο παρά δικαίωσε τις προσδοκίες του καθεστώτος. Οι επεμβάσεις του, καθώς και η επίσκεψη του Σαν Σαι υπουργού του λαϊκού Μετώπου που κυβερνά τη Γαλλία γίνονται αφορμές για μαχητικές φοιτητικές εκδηλώσεις και διαμαρτυρίες στους δρόμους της Αθήνας. Μάλιστα, στην αίθουσα του Παρνασσού, όπου ο ελληνογαλλικός σύνδεσμος οργανώνει τιμητική εκδήλωση για τον Γάλλο υπουργό, «όρθιοι οι φοιτητές υποδέχονται τον παυμένο καθηγητή του Συνταγματικού Δικαίου, Αλέξανδρο Σβώλο με ζητοκραυγές «Δη-μο-κρα-τία – Κάτω ο φασισμός» (Ρήγος, 1995, 86-87).

3. Επίλογος

Θα έλεγε κανείς ότι το αρχαίο ελληνικό τοπίο απογυμνωμένο όλων εκείνων των αξιών που εξασφάλιζαν την ισότητα, την ελευθερία του λόγου και την δημοκρατική συνύπαρξη των πολιτών στην εποχή που δημιουργήθηκε, αποτελούσε μια νεκρή φύση μέσα στο μεταξικό καθεστώς. Έτσι όσο και αν σκηνικά βρισκόταν μέσα σε δραστήριο κοινωνικό χώρο, πληρούσε περισσότερο τον όρο του 'φυσικού τοπίου' – κατά την διάκριση που εισήγαγε ο Sauer εισήγαγε στην αγγλική ορολογία. Αποτελούσε δηλαδή μια ερμηνεία του αρχαίου κόσμου που παρέπεμπε στο *Naturlandschaft* που αναφέρεται σε μια φυσική γεωγραφική περιοχή εντελώς ανέγγιχτη από ανθρώπινη παρέμβαση και ελάχιστα στο 'πολιτιστικό τοπίο' (*Kultrurlandschaft*) το οποίο αποτελεί το τοπίο που συγκροτείται από τις ανθρώπινες δραστηριότητες και τις στάσεις που υιοθετούν τα ζωντανά στοιχεία του. Ήταν ένα

τοπίο στατικό με προδιαγεγραμμένους και αυστηρά ελεγχόμενους από το αυταρχικό καθεστώς, τους ρόλους που έπαιζαν ή υποχρεώνονταν να εκπληρώσουν τα συνθετικά του στοιχεία.

Ελληνική βιβλιογραφία

Αριστοτέλη Πολιτικά: 1278 b 16-17 και 1311 α 7-20.

Αριστοτέλη Πολιτικά: 1314 α 14-29.

Γεωργοπαπαδάκου Α., 1986: *Εκλεκτά Μέρη από τον Θουκυδίδη*. Μαλλιάρης – Παιδεία, Αθήνα.

Δασκαλάκης Α.Β., 1939: *Τα Ιδεώδη της Φυλής ως Γνώμων της Ελληνικής Νεότητος*. ΕΟΝ: Αθήνα.

Λιναρδάτος Σπ., 1988: *4η Αυγούστου*. Θεμέλιο, Αθήνα.

Μαχαίρα, Ε., 1987: *Η Νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου: φωτογραφίες*. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα.

Μεταξάς Ι., 1969: Λόγος προς τα μέλη της οργάνωσης Εθνικής Αναγέννησης, στο Ι. Μεταξάς, *Λόγοι και σκέψεις, 1936-1941* [τόμος πρώτος, 1936-1938]. Γκοβόστης, Αθήνα.

Μεταξάς Ι., 27 Οκτωβρίου 1936: Λόγος εκφωνηθείς εις τας Σέρρας, στο Ι. Μεταξάς, *Λόγοι και σκέψεις, 1936-1941* [τόμος πρώτος, 1936-1938] (Αθήνα: Γκοβόστης, 1969), σ. 95.

Μεταξάς Ι., 8 Νοεμβρίου 1936: Λόγος εκφωνηθείς στο Αρκάδι στο Ι. Μεταξάς, 1969: *Λόγοι και σκέψεις, 1936-1941* [τόμος πρώτος, 1936-1938]. Γκοβόστης, Αθήνα.

Νικολούδης Θ., 1939: *Το εθνικόν κράτος ως πολιτικόν και οικονομικόν σύστημα*. Ε.Ο.Ν., Αθήνα.

Ραμού – Χασιάδη Α, 1982: *Από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική*. Καρδαμίτσας, Αθήνα.

Ρήγος Α., 1995: *Τα κρίσιμα χρόνια, 1935-1941*. Παπαζήσης, Αθήνα.

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1938: Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα

Υφυπουργείον Τύπου και Τουρισμού, 1940: *Τέσσερα Χρόνια Διακυβέρνησης Ι. Μεταξά*, τόμος Β', Παράρτημα φωτογραφιών. Εκδόσεις 4^{ης} Αυγούστου, Αθήνα.

Χάρης Π., 1941: Ο αποφασιστικός δημοτικιστής, στο *Νέα Εστία* [Τεύχος αφιερωμένο στον Ιωάννη Μεταξά. Φίλο και προστάτη των γραμμάτων και τεχνών], 'Έτος ΙΕ'.

Χατζηστεφανίδης Θ.Δ., 1990: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1986)*. Παπαδήμας, Αθήνα.

Διεθνής βιβλιογραφία

Baker A.R.H., 2003: *Geography and History. Bridging the Divide*. Cambridge University Press, Cambridge.

Burleigh M. & Wippermann W., 1994: *The Racial State: Germany 1933-1945*. Cambridge University Press, Cambridge.

Cosgrove D., 1984: *Social Formation and Symbolic Landscape*. Croom Helm, London & Sydney.

Grang M., 1998: *Cultural Geography*. Routledge, London & New York.

Muir R., 1998: Landscape: a wasted legacy, *Area*, 30, 263-271.

Shaw D., 2001: The making of the twentieth-century world, στο P. Daniels, M. Bradshaw et al. (eds.) *Human Geography; Issues for the 21st Century*. Pearson Education Limited, Essex.